

менниці зумовлені не бажаннями поставити якісь мистецькі експерименти, вона прагнула творити в дусі тих нових літературних віянь, що визначали обличчя реалізму доби зламу сторіч. Еволюція творчості Л.Яновської відбила саморух української літератури кінця ХІХ – початку ХХ ст., зокрема процеси трансформації реалізму і зародження раннього модернізму. Саме на перехресті цих двох типів свідомості (традиційної і модерної) і формувалася Л.Яновська як творча особистість, подібно до Н.Кибальчич,

Г.Хоткевича, С.Черкасенка, Л.Старицької-Черняхівської та ін.

Отже, на формування і становлення ідейно-естетичних поглядів Л.Яновської великий вплив мали родинні літературні традиції, зв'язки з видатними письменниками і громадськими діячами. Творчість письменниці органічно пов'язана з літературними тенденціями доби. У руслі творчо переосмислених та індивідуалізованих напрямів і течій сформувався її індивідуальний авторський стиль.

Любов ЯНОВСЬКА | ІВАСЬ

Оповідання

Ох, як гарно та весело жити на Божому світі! Весна тільки-тільки що заступила, а вже так тепло надворі, так ясно світить сонечко, таке прозоре небо! По ярах ще сніги лежать, а ставок уже розлився, сягає аж до самих верб і синіє, води повен, як та Сула. Серед дороги швидко-швидко біжать коліями весняні струмочки; вода їх ще каламутна, але вже тепла. Семилітній Івась закотив полотнояні штанчата і бродить серед калюжі.

Вода давно обмила всю зимову грязюку з його ноженят, а він усе хлюпощється, бродить та весело позирає пообіч.

Ліворуч – довгий, аж до самого ставка, мовчазний, темний сад панський, праворуч – степ чорніє. Але в пам'яті Івасевій встає той сад таким, яким він був торік літом, коли мати полола там грядки; а степ таким, яким був у той день, коли мати збудила його до схід сонця й повела з собою на сінокіс: зелений, пахучий та рясно покроплений блискою росою. То ж буде незабаром усе так само.

Ось потане останній сніг по канавах, засяє дужченько сонце, налетять зозулі, заспівають соловейки, вкриється зеленим килимом нива, зазеленіють кущі, верби, сад, гай... А що... як не зазеленіє?

Івась став, як скам'янів, серед калюжі: «Що, справді, буде, як не зазеленіє? Як ніщо не зазеленіє?» – уперто питав він сам себе, і що далі, то дужче жахався свого питання. «Що, як наступлять знову морози, скується ставок льодом? Завіють холодні вітри, завірюха, його заженуть у хату, не пускатимуть на повітря?... Що, як не повернуться з вирію жайворонки?.. Не прилетять соловейки? Що, як не буде весни? Не буде літа – і все скам'яніє таким сірим, чорним, мовчазним, як тепер?»

Івасеві так страшно стало нарешті, що він не міг більше покладатися на сили власного розуму й метнувся до матері в хату.

Мати заминала саме борщ пшоном та все куштувала його.

Борщ з самої картоплі та приморожених буряків був несмачний, одгонив квасом, був несолоний. Але пособити лихові господарка не мала чим, бо ні сала, ні олії від самого Різдва не було в хаті, а позиченої солі зостався один одним дрібок. Вона пробувала, кривилася, плювала, й на серці їй клекотіло.

Там, правда, ніколи не стихало щось кипіти, клекотіти, пінитися; там не згасало ніколи полум'я якоїсь хижої лютості, досади, гострого бажання клясти, проклинати когось, помстити комусь, як не сходила й одна одним думка з голови: як вона далі житиме, за ким вона доволікати своє прокляте, нужденне, одиноке життя? Осінь питалася її: чи вистоїть хата, чи не завалиться стінка зимою? Зима – чи постачить топлива? Весна – де вона візьме

хліба, щоб дотягти до жнив? Літо – як вона з своїм «проклятим» попереком хліб за сніп зароблятиме?.. Все життя її перейшло, як на пожежі.

Фея руїни не боялася загидити руки об дрібне щастя селянки і порядкувала в її оселі ще охитніше, ніж у якому пишному палаці, аж двадцять років, не покладаючи рук.

Шість разів виривала вона з серця Ганни рожеві надії матері й кидала в домовину одну дитину за другою. Коли не стало дітей, послала чоловіка її на війну, щоб поклав на втіху японській долі свою голову серед манджурських степів. Коли не стало ні дітей, ні чоловіка – заходилася на обійсті коверзувати: то підмивала вона причілкову стінку по весні, то валила повітку, то закидала жменю морозу в старий льох; скалила зуби через побиті шибки вікна, вихлопувалася димом із старого комина, ламала сволок, шматувала покрівлю. Ганна все те бачила. Од гострих очей її не могла ніде заховатися та фурія, і коли вона ближче приступала до неї самої та починала ламати їй кістки під негоду, або густо чмелем у голові, або шпигати у бік, чи починала перебирати у хворому животі, – Ганна знала, кого проклинати, і проклінала щиро, люто, на весь голос на людях, як і на самоті.

– Мамо! А що як, бува, не зазеленіє? – вбіг і увірвав на цей раз її прокльони Івась.

Питання було таке несподіване, незрозуміле, що мати, давно призвичаєна чути від дурника-сина всякі дурниці, все ж таки сторопіла.

– Що, мамо, як не зазеленіє? – запитався вдруге Івась.

– Тю-у! Дурню! Що не зазеленіє? – враз скипіла мати, як тільки розібрала, яку нісенітницю плеще синок.

– Сад, нива, сінокіс не зазеленіють.

– Тю-тю-у! Що ти плещеш, навісний? Як то не зазеленіє? Що тобі, дурню листопадний, у голову спалося? Краще б воду од хати у рівець справив! Краще б хоч сміття виніс! Плентається, віється десь цілісінккий день, як той лобуряка, як циган!.. Інші діти по хатах чемно сидять, біля матері граються або поратися пособляють, а воно... а він...

Тирада була довга.

Але Івась не звернув аніякісінької уваги на неї, хоча й вислухав до кінця.

– Що, як, бува, ні панський садок, ні степ, ні гай не зазеленіють? – уперто допитувався втретє Івась.

Ганна не витримала і ляснула його по потилиці.

– Оце знатимеш тепер, як зазеленіє. Знатимеш, як, дурню пришелепуватий, дурниці плескати: «Не зазеленіє! Ні панський садок, ні гай, ні степ!..» З глузду, мабуть, з'їхав? Як то «не зазеленіє»?.. Сонце гріє, вода пішла, сніги

потали, а він – «не зазеленіє!» Хіба не бачиш, дурню, що весна заступає? Чи тобі повилазило? Адже шоста неділя посту! А тут два тижні тільки до Великодня. Паску чи доведеться їсти, чи ні, то ще побачиш: як позичать люди пшеничного борошна, то їстимеш, а ні, то й так будеш...

Ганні слід було б на цьому слові й спинитися. Страшне питання, чи буде цей рік у їх паска, і не менш трудне: як одурити попа, щоб він, не примітивши, посвятив житню паску замість пшеничної, здавалися Івасеві завжди вартими того, щоб над ними гарненько подумати; але Ганну понесла люта досада далі.

– З торбою заради тебе не піду, і красти не стану, і з пальця тобі паски не виссу. Якби не проклятий поперек, то пішла б до панів помости шарувати, якби не прокляті очі, то взяла б у Мокрини сорочку пошити... Проклята доля, прокляте здоров'я! Не жила – звікувала. А все через вас. Шестеро отаких виносила, шестеро вигодувала! Та всіх під землю поклала. Хоча б одно... Хоча б один... Хоча б ти, як у людей діти... Геть пішов з очей! Не дратуй! До гріха не призводи!.. Геть!

Івась, одначе, не рушив. Мати святую правду казала і мала право лаяти його, бо з його сміялись усі діти на селі, але ж вона повинна все ж такі відповісти на його питання, бо воно стискає йому груди, він не зможе перевести духу, поки не прочує відповіді.

– Що, мамо, буде, як не зазеленіє? Як не буде весни, не прилетять лелеки, не буде літа? – запитав він з такою мукою в голосі та так пильно зазираючи своїми занепокоєними оченятами у вічі матері, що в Ганни не повернувся язик прогнати його.

Вона покинула розминати пшоно і впилася очима в обличчя сина.

Личенько було гарне, чистеньке, а великі сірі очі так блищали і так дуже билосся маленьке серденько під ливою тенеткою!

– Не може, сину, не зазеленіти: бо весна йде, а по весні все росте, зеленіє, – мовила вона спокійно, без усякого серця.

– А хто ж, матусю, так зробить, щоб усе зазеленіло? – запитався без краю зраділий ласкавому слову неньки Івась.

– Хто зробить? Хіба ж ти сам цього не знаєш? Ти вже великий, час і самому знати, що все у волі Божій: і зима, і весна, і святе літєчко. Все держиться на землі Його святою волею. Доки люди живуть по правді та без гріха, то й Господь милує людей, дарує урожай на хліб, на всяку овощ. А почнуть люди його забувати, то пошле він град, наші морози, поб'є городину, овощ усяку, хліб на полі... А тільки так не буває ніколи, щоб прийшла весна, та нічого не зазеленіло. Іноді раніш, іноді пізніше – а все-таки зазеленіє... Хіба вже таким великим гріхом прогнівлять люди Бога...

– А що, як не за гріх? – перехопив річ матусину Івась. – Що, як Господь... Що, як Богові прямо так прийдеться або прямо забудеться. Або не зможе позеленити?

Ганна аж підскочила.

– «Прийдеться!» «Забудеться!» «Не зможе!».. Чи ти не скрутився? Чи ти не стерявся? Чи ти?... «Господь забудеться»? «Господь не зможе!».. Господа до людей рівняє!.. Та я тобі! Та я тебе!.. Бий, проклятий, поклони! Бий!.. Молися!.. Восьмий рік наступив, а він, як той недовірок-антихрист... Чи ти на мій гріх, чи на мій сором тебе свята земля держить? Бий поклони! Покинь ціпок.

Івась поклав обережно бузинову гілляку, з якої він мав собі чудового пістолля зробити, на лаву і став навколішки перед злинялою, чорною, полупаною іконою якогось святого з довгою бородою.

Він щиро бив поклони, бо, застраханий матір'ю, він наче справді почував камінь якогось тяжкого гріха на серці, проте досадне, уїдливе, вперте питання не сходило з думки, і попередній острах не покидав його.

«Що, як Господь забудеться або прямо не зможе позеленити степів? Як тоді буде? Що тоді люди робитимуть? Де його мати хліб зароблятиме? З чого тоді люди паску пектимуть? Що їстимуть вівці, коні й корови? І тоді ж Пилипиха не найме його до свиней, і він не матиме ще й на цей рік ні картуза, ні юпчини».

А святий із довгою бородою суворо дивився кудись убік і наче тикав Івасеві до рук розкрити книгу. Що там написано? Може, саме те, що йому треба... Колись він кликав школяра, щоб прочитав, та наскочила мати, дала обом по доброму нахилия, щоб не лазили ногами там, де хліб кладуть, і Івась не довідався нічого. Взагалі все якось так виходило, що мати ставала завжди йому на перешкоді, коли він мав щось дуже цікаве, дуже потрібне довідатися. Вона ненавиділа його балачки, його питання, але ж йому як на те не мовчалося ніколи: цілі десятки питань він не знав де бралися, налазили в голову, купчилися, перепліталися... Івась бив покони і кінця не бачив тим поклонам, бо мати не милувала ніколи сплота.

На щастя хлопцеве, забігла Пилипиха.

– Що це? За віщо?

– Краще не питайте: як ножем у серце влучив!..

Вона розказала все Пилиписі.

Пилипиха похитала головою, подивилася з великим докором на хлопця, проте заступилася:

– Пусти його! Бач, аж чуприна мокра. Свого розуму однаково не вставиш. Колись сам порозумніша.

– Дождівайте! Шестеро отаких дітей поховала, а за такою роззявою, таким дурнем... – почала своєї давньої та довгої пісні Ганна.

– Не пощастило тобі на дітей, – погодилася Пилипиха. – Інша дитина і шкідлива, і вередлива, а це чудне якесь: наче й покірливе, а клопоту з ним повна голова.

– Краще б воно мене за груди взяло, та серця мого не розривало. Як почне верзти, як почне допитуватися, так наче жили з тебе вимотує. Я йому: «Вимітай хату». А він витріщитьсь та: «А чому зірки не падають із неба?» Я йому: «Йди соломи всмикни», а він: «Чому Бог церкви дощем не погасив, як вона горіла?».

– Питав і мене про церкву, – мовила Пилипиха.

– Отож бачте! Вже до чужих людей сікається, а Сидір на мене вчора: «І гадюка, і катюга, не бий дитини, а до школи пошли». Куди я його, голого та босого, пошлю? Та яка з його й грамота, як досі отчешашу не навчиться. А через віщо не навчиться? Через свій поганій язик не навчиться. До кожного слова сікається, чіпляється. Ти йому молитву прокажуй, а він тобі: що воно оте або оте слово означає, та куди воно – те слово, та до чого воно? Та так задурить тебе, так затовче, що й сам усі молитви переплутаєш. Та ще ж неймовірно, неспокійне, ледаче та вперте. Скільки разів до веретена садовила – хоч убий, не хоче: «Нудно мені прясти, та й нудно, та й сон бере, та й спина болить», – та хоч ти його головою об стінку – не призвичаїш ні до якої роботи. Базікати – так ого-го! Коли б і ніч, і день не стихати. Або витріщитись на жука якого та за ним по всьому полю цілий день навколішки вилазити...

– Хай ще я спробую біля його походити.

– І вам так віддячить, як торік Дем'янові: покинув отару та й майнув за чугункою; сам трохи під машину не попав і пшеницю чоловікові спас... Наймайте, беріть його, робіть із ним що знаєте, а тільки навряд, щоб літо продержали. Не надіюся. Ох! Не жити мені за ним, не їсти мені хліба його. Карав Господь, цілий вік карав, та приховав наостанок найбільше горенько, щоб не було й на тому світі спокою кісткам моїм. Що він робитиме, як я помру? Куди воно здатне? Хто його годуватиме? Куди воно приткнеться?

– Ох лишенько, – кинулася Пилипиха до вікна. – А гляньте: що то воно у моєму садку на дереві чорніє? Чи то не мій Опанас? Чи, може, мій Сидір?

Ганна зиркнула у вікно і враз упізнала Івася. Він сидів на самому вершечку дерева, розривав пуп'янки та шукав там зелених листків.

– То він, мій лобуряка, мій шибеник! Ой дам же я йому, ой дам!.. Останні штанчата пропали!

Вони кинулися з хати.

Але в ту саму мить гілочка під Івасем уломила й він полетів з самого вершечка молодій верби прямо на колодку. Обидві ноги підвернулися, хряснули, в голові у хлопця помутилося.

– А що? Покарав Бог?.. «Зазеленіло»? – прочув він востаннє голос матері і вже не чув, як голосила вона над ним.

Івася одвезли у міську земську лікарню, покляли в великій, світлій господі, проте нові обставини не довго цікавили хлопця. Він обдивився уважно навколо себе, полічив столики, дзиглики, ліжка і швидко призвичаївся до регулярного, одноманітного, чужого йому життя. В тій самій господі, де він лежав, лежало на таких же самих ліжках, на таких же подушках, під такими ж ковдрами, як і в його, ще дев'ять душ селян. Але майже всі вони були покарані од Бога: той за возовицю в неділю, той за сало в п'ятницю, третій за крадіжку, так само, як і він, за гріх, і були цікаві тільки як ілюстрація до страшних слів матері та Пилипиhi: «Господь тяжко кара за гріхи».

Добрий місяць провозився лікар з Івасем, нарешті, переконавшись, що не вдіє нічого одкритим кісткам і що хлопцеві загрожує неминуча смерть, покликав Ганну і сказав, що синові треба втяти обидві ноги. Ганна почала кричати, плакати, лютувати, проклинати свою долю, лікарні, лікарів і кинулася була зараз же забирати неприємного сина та везти до знахарки, але якомусь-то дідусеві з свіжоампутованою рукою пощастило таки умовити її та добитися згоди.

Ноги другого ж дня одрізали, закопали в яму. За якийсь час загоїлися виразки; лікар оправив за свій кошт коліна в лимарщину і сповістив матір, щоб забирала сина. У неділю Сидір приїхав з Ганною своєю конячкою до лікарні, взяв на оберемок Івася, посадив поруч з матір'ю на повозку.

– Чи додому простувати, чи, мабуть, поїдьмо хуторами сухарі на каліку збирати? – запитавсь сам себе Сидір і справив коня на хутори.

За кілька хвилин вони переїхали невеличке, брудною сірою пеленою куряви вкрите місто, спустилися з гори, виїхали в степ.

Івась тільки тепер побачив, що надворі не тільки що сонце палить та зводяться стовпи куряви мало не до самого неба, а справжнє-таки літечко. По широкому, обсадженому старими вербами шляху бродили свині; невеличкі отари овець смачно догризали до самої землі недоїдений кіними спориш, по канавах корови та телята зривали вершечки тонконога. Десятки дітей-пастухів з величезними ціпками в руках вартували хліб од спашів, деякі гралися в ката серед дороги.

За мостком Сидір звернув межею до якогось села. Повозка стала тихо, непомітно підійматися вгору, простуючи на церкву, що біліла та сяяла золотим хрестом своїм на зеленому взгір'ю. Праворуч хвилювала висока, буйна пшениця, схилившись важким колосом майже до самої землі. Ліворуч тяглися високі, пишні, рівні стайки золотих кіп жита. Свіжопереорана толока чорніла, як оксамит, поруч з вкритою білим цвітом нивою гречки. Ця рідна, близька, добре відома мало не з пелюшок панорама вразила на цей раз хлопця, як несподіванка, як новина.

Він звик дивитися, як природа повільно закрашає рідний степ, як скликає по черзі різних птахів бути свідком того, як вона обережно та потроху бере всякі фарби з своєї палітри; тепер же він побачив усе готовим, закінченим, і вражіння було таке велике, таке могутнє, що він не міг ні одірвати очей своїх від неї, ні знайти такого слова, яке б переказало його почуття – почуття кривого, органічного зв'язку з цією красою.

– Лелека! – нарешті крикнув він радісно і, сіпнувши матір за рукав, показав на небо.

– Лелека? Лелека мені тебе каліку на поле не принесе. Йому ще й тепер самі лелеки на думці! – кинула з безмежним відчаєм та докором Ганна.

Рука Івасева, зведена до неба, впала, як плітка, плечі опустилися, голівка похилилася, і очі заслалися сльозами. І за цією завісою сліз не стало видко хлопцеві ні буйної пшениці, ні церкви, ні садків на обрії, – і він зрозумів дитячим серцем своїм, що з пастухами, пшеницею, вівцями йому навіки увірвався зв'язок.

Бог позеленив, поросив, позернив землю слухняним ЛЮДЯМ на втіху, а йому він не поросить нових ніг, бо схотів його скарати навіки, до кінця. І що робитиме тепер із ним мати? Як вона перетягатиме його на жнива, коли у їх нема ні коня, ні повозки? Хто подасть йому їсти-пити, як покине вона його самого в хаті на жнива?

Це були питання, страшніші за всі, які тільки спадалися коли-небудь йому на думку. І Івасеві здавалося, що вони їдуть не вгору, не до блискучої білої церкви, а спускаються в темну безодню, прірву, де лунають самі прокльони матері, де чекає обох їх голодна смерть.

Сидір їздив тільки до полудня. Він об'їздив тільки одно село та п'ять хуторів, але подорож була на диво щаслива. Не думали, не гадали, скільки і сухарів, і борошна, і полотна, і пшона, й крупів на каліку збрали. Ганна хотіла з Сидором дечим поділитися, та він відмігся, і ввесь заробіток, перший заробіток сина-дурника, зістався у матері.

Свої селяни прийшли одвідати каліку теж не з порожніми руками. Ганна приймала паляниці, сало, крупи, тенетки, низько кланялася, не знала, де посадочити, як віддячити щирим сусідкам за ласку.

А Івась уперто мовчав. Даремно обсідали його цікаві жінки та допитували: він не хотів признаватися, чи боляче йому тепер, не хотів показати ніг своїх, не хотів розказувати, як різали йому ноги.

– Натомився та намучився! – заступилася за його Пилипиhi.

«Боже милостивий! Ні на макове зерно розуму в тій безсхатній голівоньці! Витріщився – не тямить і подякувати людям», – думала нишком та журилася мати.

Люди допізна сиділи, а як тільки розійшлись, Ганна заходила розкладати, ховати, зсипати та пересипати все, що придбала за цей день. Не рік, не два, може, цілий десяток років не бачила вона стільки харчів у своїй оселі, за все життя своє не бачила стільки ласки від людей, як у цей день.

Вона немов посвітлішала на виду, помолодшала, поздоровішала за ці часи.

Івась лежав, прикритий рядном, на полу, дивився, як мати порається, і не обзивався ні словом.

Нарешті Ганна прибрала все, послалася на печі, лягла спати. Вона почала вже засипати, і якийсь гарний сон почав був снуватися, коли хтось стихесенька мацнув по виду:

– Мамо!

Ганна звела очі. То був Івась. Він присунувся на колінках до самої печі і прихилився своїм лицем до її лица.

– Мамо!

– Чого тобі?

– Я хочу щось сказати, – мовив він спішно.

– Мало тобі дня на балачки, ще вночі буркає! – розсердилася Ганна.

– Я хочу щось коротеньке. Я все думаю та й думаю.

– Ранком розкажеш.

– Бог не все зможе, – мовив він рішуче.

– Дай мені спати, – протягла крізь сон Ганна.

– Бог хотів мене скарати й одняв ноги, – мовив Івась спішно, щоб ненька дочула.

Ганна схопилася.

– Він одняв у мене ноги, а нам ще покращало жить...